

bízečů práce a to tím hojnější, čím je větší okamžitá jakákoli tíseň sociální (v dobách krisí, nadvýroby nebo jakékoli deprese).

Proto bylo v tom směru nutné, aby vedle svépomoci také sociální celky zakročovaly. Tyto sociálně nutné kroky k opravám podnikatelské organisace a jejího pracovního trhu jsou obsahem t. zv. *sociální péče* moderní.

43. O pracovní (mezdní) smlouvě.

Podle názorů v národohospodářské literatuře dříve všeobecně přijímaných, že lidská práce je zbožím podobným jako hmotné statky, zaměstnavatel lidí za mzdu najímaných považován byl za kupujícího, kdežto zaměstnaní mu svou práci jako zboží nabízeli a prodávali pravidelně za peněžitou cenu, za peněžitý důchod, za mzdu. Úmluva mezi podnikatelem a jeho zaměstnanými slula *mezdní smlouvou*. Vládnoucí liberalistická škola pak prohlašovala zásadní její volnost a chtěla mít cenu práce určovanu po většině pouze volnou soutěží mezi jednotlivým zaměstnavatelem i jednotlivými zaměstnanými dělníky nebo zřízenci jeho. Mluvilo se napařád přímo o trhu (o burse) práce zrovna jako o trzích na zboží, při čem se rozhodně necítil ani hluboký zásadní rozdíl mezi jakýmkoli zbožím hmotným a mezi důchody, jež staly se jediným prostředkem výživným pro ty, kteří nabízeli na trhu pracovním vlastně celé své živobytí.

Ano v počátcích podnikatelské organisace zakazovaly se zaměstnaným úmluvy společného postupu proti zaměstnavatelům, jakoby byly nedovoleným omezováním nutné volné soutěže. *Dělníci neměli ani práva spolčovacího* (koaličního). [V bývalém Rakousku až roku 1869 bylo dělníkům teprve přiznáno koaliční právo. Také v jiných státech práva koaličního dělníci si dobyli poměrně pozdě]. Nebyly dovoleny ba ani známy *kolektivní* smlouvy dělnické, nýbrž uznávány byly jen smlouvy *individuální* mezi jednotlivým zaměstnavatelem a jednotlivým dělníkem. Všecka tato omezování dělnické svépomoci byla vykládána jako spravedlivé zákazy, aby nebyla porušována žádoucí konkurence stejné jako na trhu s kterýmkoli všedním zbožím. Byla sice stejně i zaměstnavatelům ukládána podobná omezení, ale úmluvy tiché mezi nemnohými podnikateli proti slabým dělníkům, jež všechny ani podnikatelé nemohli často zaměstnati, nedaly se nikterak zameziti, nebo jich při veliké nabídce pracovních sil nebylo ani potřebí, protože samo naléhavé a neodkladné nabízení práce utlačovalo dělnictvo nejvíce.

Také jinými směry byla pracovní smlouva velmi nerovná. Poměr pracovní byl umlouván povětšinou na krátké doby a mohl býti vždy po kratičké výpovědi (nebo někdy i bez ní) rozvázán. Zaměstnávající podnikatel, kdykoli mu byla pracovní smlouva nevýhodná nebo nepohodlná, mohl zaměstnané prostě bez dalších závazků propustiti. Tím vykonávali zaměstnavatelé stálý tlak na své zaměstnané, že mohli zhoršovati pracovní podmínky i snižovati mzdy, když byla náhodou větší nabídka pracujících, nebo když podnikový odbyt vázl. Podnikatel platil potřebnou práci jenom, když mu poskytovala náležitý

zisk; jakmile zisk ochaboval nebo ho vůbec nebylo, zbyl se zaměstnavatel svých závazků smluvních omezením nebo zastavením práce. Ale stačilo často jen těmito možnostmi pohroziti, aby zaměstnavatel si mohl ulehčiti břemeno pracovní smlouvy. Z té příčiny byla volnost pracovních úmluv podnikatelům daleko výhodnější — jak už k tomu bylo častěji poukazováno — nežli nevolnictví, poddanství a jiné nesvobody, na které mohli dělati nároky bývalí pánové nebo vrchnosti vůči svým podrobeným pracovním silám. Pán musil svého otroka aspoň opatrovati a udržovati v dobrém stavu, i když neměl proň vhodného zaměstnání, kdežto podnikatel svobodného dělníka (nebo zřízenca) jednoduše propustil z práce bez jakýchkoli dalších závazků a povinností.

Možnosti využitkovati příznivějšího trhu pracovního byly pro zaměstnané velmi skrovné, pokud ani práva koaličního neměli, nebo když stávky mezi dělníky umluvené byly často považovány za vzpouru nebo za omezování vlastní svobody a volnosti dělníkovy (oněch dělníků, kteří stávky se nesúčastnili). Teprve poměrně pozdě zaměstnaní si vymohli tyto a různé jiné prostředky svépomoci. Svěpomoc dobře organisovaná ovšem dospěla k velikolepým sdužením sil a k velmi pozoruhodným úspěchům v britských a severoamerických „*trade unions*“, podle jejichž vzorů i jinde odborová spolčení pronikla s úspěchem.

Tedy vývoj smlouvy pracovní dál se postupem od individuálního jednání mezi jednotlivým dělníkem a zaměstnavatelem ke stále větší sociální účasti skupin (a odborů) dělnických. Zprvu to byly pouhé ojedinele úmluvy o společném jednání, po případě bojovná sdužení, která zvláště *stávkami*^{*)} hleděla se domoci zlepšení pro všechny své účastníky. Ponenáhlu však individuální úmluvy stále zřetelněji ustupovaly *kolektivním smlouvám*. V novější době individuální pracovní smlouva skoro napařád bývá vystřídána odborovými smlouvami kolektivními. Tyto kolektivní smlouvy se ustalují ve zvláštních *smlouvách tarifních*, které platí pro uzavření jakékoli individuální úmluvy v určitém pracovním poměru. Jako dělníci musili se spolčovati v určitých odborech, aby si vymohli kolektivní úpravu svých důchodů a ostatních pracovních podmínek, tak ovšem i zaměstnavatelé vcházelí v podobná odborová spolčení na obhájení svých zájmů vůči zaměstnaným. Patrně smluvní poměr o námezdném zaměstnání vynikl z původní své volnosti, náhodnosti a neuspořádanosti individuální a počal se stále zřetelněji oboustranně socialisovati a nabývati rázu uvědomělé společenské úpravy. Zjev ten byl ostatně zcela přirozený při známém vývoji všech podniků k socialisaci.

Spory o pracovní smlouvy nemohly se však omeziti pouze na súčasťné podnikatele a jejich zaměstnané. Již samými tuhými zápasy mezi nimi dotčeny bývají také ostatní společenské skupiny přímo jinak nesúčastňené; na př. stávkou (nebo výlukou) v jistém odvětví trpí nejen zastavené zahálející podniky, nýbrž po případě

*) Proti *stávkám* (anglicky „*strike*“) měli zaměstnavatelé svou vlastní zbraň: *výluku* (anglicky „*lock out*“), že při vypuknutí stávky neb i při její pravděpodobnosti vypověděli dělnictvo nestávkující.

také rozsáhlé obory jiného podnikání ano celé uzavřené lidské společnosti (státy, říše, ba bývá dotčeno i několik států zároveň). Proto smlouvy pracovní nejen že se staly kolektivním zájmem účastněných, nýbrž nabývají zároveň vynikající důležitosti pro celé společnosti lidské, stávají se *věci veřejnou*. V moderní době ono zveřejnění nedotýká se pouze jedné země ani se nestaví hranicemi jediného státu, nýbrž rozšiřuje se mezistátně: Smlouva pracovní stává se velmi důležitým předmětem mezinárodních úmluv a úprav, jak zvláště k tomu zřetelně poukázalo také jednání mírové konference po ukončení světové války.

Nelze tedy již udržeti fikci o volnosti pracovního trhu, této volnosti již není naprosto. Celá veřejnost (všecky veřejné moci a jejich orgány) má nepopíratelný a neodbytný zájem, jak se pracovní spory a konflikty vyrovnají, které přestaly býti pouhou soukromou záležitostí účastněných. Je to jenom ponenáhlé uvědomění a proniknutí známé skutečnosti, že *všechny ceny a důchody navzájem spolu jsou ve funkcionálních vztazích a že veškeré pronikavé proměny jednotlivých důchodů (i mezdních) dotýkají se také tím účinněji i všech ostatních důchodů, čím širší a důležitější skupiny oněch proměn byly účastny*.

Kromě toho, že zvýšení nebo snížení závažných důchodů pracovních působí na všeobecné poměry drahotní, zároveň i boje o tyto důchody svými rušivými způsoby zasahují do živobytí všech ostatních lidí. Stačí jenom poukázati na důsledky stávek na př. v podnicích dopravních (zastavením železniční, poštovní, telegrafní a j. dopravy), nebo dolovacích (na uhlí, na železné rudy, petrolej atd.), neb v osvětlovacích, v potravních atd., aby každý poznal, jak celá veřejnost může býti těmito zápasy postižena i citelně poškozena.

Jakkoli všeobecně sociální povaha mezdních úmluv je dnes již nepopíratelná, přece dosavadní jejich vývoj i jejich stanovení bylo z největší části ponecháno samým účastněným stranám (zaměstnavatelům a zaměstnaným), jejich vlastní volné dohodě podle zásad o volnosti a svobodě soukromých úmluv. Ani veřejnost se hrubě nestarala o jejich nepopíratelně všeobecný veřejný ráz, dosah i zájem. Stát a jiné veřejné moci dbaly v zápasech těch hlavně jen o vnější pořádek, při čem v počátcích podnikatelské organizace patrně stranily zaměstnavatelům často tak, jakoby vzájemné dorozumívání a společné usilování o zlepšení podmínek pracovních na straně zaměstnaných bylo jen vzpíráním proti ustálenému veřejnému pořádku. Utkvělo z dřívějších dob ve vzájemném poměru podnikatelů k zaměstnaným skoro všeobecně přesvědčení, že se jedná o mocenský poměr pána k podrobenému, jako tomu bylo dříve napařád a dosti houževnatě se povědomí to udržovalo až do časů nejnovějších. Zásadně tedy nebylo tu ani smluvní rovnosti jako mezi kupcem a prodávacem na trhu se zbožím. Teprve pronikání úplně demokratických zásad ve veřejné správě a v kulturních vztazích lidských přivedlo důkladnou opravu také v nazírání o pracovní smlouvě směrem k větší rovnosti mezi podnikateli a jejich zaměstnanými.

Liberalistické směry přímo mluvily o „výrobních“ nákladech lidské práce, jakoby životy lidské se vyráběly v nějakých továrnách

(nebo snad po způsobu domácího živočišstva byly odchovávány v umělých líhních). Z toho přesvědčení byl i od F. Lassala vyřčen známý „*elezný zákon mezdní*“ o nutném a nezměnitelném existenčním minimu, které je nejvyšší nepřekročitelnou mírou důchodů mezdních. O úplné nesprávnosti a neudržitelosti tohoto domnělého zákona bylo již mluveno dostatečně při populačním problému (v dílu I. str. 108. a 109.).

Z téhož nesprávného nazírání vyplynuly i jiné teorie o důchodech pracovních, které tvrdily, že jsou jisté nepošinutelné přirozené meze pro výšku mezdního důchodu vytýčené samou povahou provozů podnikatelských. Tak teorie „*mezdního fondu*“ tvrdila, že veškeren společenský („národní“) důchod rozděluje se určitým pevným i nepošinutelným poměrem mezi hlavní základní činitele výroby totiž mezi půdu, kapitál, námezdnou práci a podnikatelské vedení. — Proti tomu sluší jen odkázati na vzájemnou souvislost všech důchodů i těch, jež sociální vůlí a mocí se dostávají požívatelům, kteří ani nejsou nijak účastněni v podnikání. O nějakých přirozených nepošinutelných podílech z veškerého „společenského“ důchodu pro námezdní práci vyběhávajících nelze naprosto mluvit. Důchody pracovní ustalují se jako všechny ostatní důchody ze společenské platné soustavy právní a národohospodářské, z veřejných zařízení a vůbec z celé sociální stavby a úpravy hmotných styků lidských.

Podle teorie mezdního fondu je celkový důchod všeho pracujícího lidu napřed již určen jako nezměnitelný podíl ze všeho společenského výtěžku a podaří-li se tedy jedné části dělnictva zmocnit se z důchodu toho většího zlomku nežli nač přirozené má podle toho pořádku nárok, utrpí tím ostatní dělnictvo, jemuž se jeho celkový důchod uskrovní o to, oč ona část vynutivší si vyšší mzdu dostala více než jí patřilo.

Všecka tato tvrzení nejsou ovšem naprosto ničím odůvodněna a zřejmě známým skutečnostem odporují. Jest naopak dokázáno, že kdykoli si jistá patrnější část dělnictva vybojovala zvýšení svých důchodů nebo jiného zlepšení pracovních podmínek, že tím byla dána vhodná příležitost také pro jiné pracovníky, aby se s úspěchem domáhali a domohli zlepšení a zvýšení svých důchodů. Toto zvýšení důchodů nemusí býti však nezbytně na úkor jakýchkoli důchodů jiných, jelikož *společenský důchod celkový není vůbec nezměnitelnou ani nezvyšitelnou veličinou*, nýbrž zvýšení jednotlivých důchodů může býti mocným popudem k usilovnější nebo zlepšené činnosti celkové, čím lze nabýti také většího celkového množství úkojných prostředků. Zrovna tak není zcela nepošinutelných podílů mezi jednotlivými druhy důchodů; mohou tedy pracovní důchody zcela dobře získávati na útraty ostatních důchodů (na úkor důchodů z půdy, z kapitálů i z podnikavosti), když společenské síly v tom smyslu rozhodnou.

Jinak jest ovšem možno, že zvýšení peněžitých důchodů (zvýšení nominální sumy důchodů v peněžitých určitých jednotkách) vždy znamená již zlepšení životní míry. Neboť klesla-li zároveň kupní síla peněz, či je-li celkově draže, nedostane se za vyšší peněžitý důchod snad ani tolik úkojných prostředků, co dříve za důchod nominálně skrovnější. To bude okamžitě patrné, když se na př. měna, v níž

jsou důchody vypláceny, pohoršila. Ale ani v měně zlaté, která by se považovala za stálou, nebývá vždy vyšší důchod peněžitý bezpečným zlepšením, když následkem zvýšených po většině cen (následkem nastalé patrnější dražoty) nedostane se za vyšší sumu peněz větší sumy požitků. To skutečně může nastati tehdy, když vůči celkově vzrostlým peněžitým důchodům nevzrostlo zároveň přiměřeným poměrem také celkové množství úkojných prostředků. V tom směru může byti skutečně pravdou, že často vymožení vyšší peněžitě mzdy není ještě nijakým ziskem pro súčasné dělnictvo nebo pro jiné zaměstnané, jestliže se současně zdražilo živobytí. — Jednotlivé druhy důchodů mohou však při tom proměnami cen býti velmi nestejně postiženy a tedy je zcela dobře možné, že dělnictvo svým vítězným zápasem dovede se zmocniti části oněch podílů, kterých se dostávalo dříve kapitalistům nebo vlastníkům rentových důchodů nebo podnikatelským organisátorům, nebo kterých nebylo vůbec, nebo nebylo pořádně nabýváno a využito.

Proti tomu tedy pesimistický směr liberalistický arci hlásal oněmi naukami mezdního fondu a železného mezdního zákona bezútešné své přesvědčení, že pracovní důchody osudným svázáním s množící se a stále se v nadbytku obnovující nabídkou práce lidské nemohou se nikdy zvednouti nad úroveň nuzné životní míry (existenčního minima). Všecko úsilí proletariátu, všechna jeho svépomoc i sociální péče veřejná ztroskotají podle toho přesvědčení o překážky přirozené nuznosti, která množícím se pokolením lidským stále nutně hrozí, kdykoli by si na čas i dovedly snad vymoci přechodného nějakého zlepšení. Je to zvláště známá „znuzovací“ nauka Malthusova, která zatvrzele vzpírala se pokusům zlepšení životní míry pracujících tříd, jakoby byly jen marným usilováním proti přirozené skrovnosti úkojných prostředků přírodou lidstvu poskytovaných. Předsudky ty ovšem neobstály vůči technickým i kulturním pokrokům moderního podnikání i vůči hojnosti přírodních bohatství zdaleka dosud nevyčerpaných ano napořád nedostatečně do té doby využívaných. [Viz o tom v I. díle: problém populační.]

Arci nelze také připustiti opačné názory mnohých zastánců dělnické třídy, jakoby hmotná práce lidská sama jen tvořila veškerý důchody i jakoby všechny ostatní důchody byly pouhým vykořisťováním. Hmotné úkojné prostředky nejsou jen dílem *výrobní* práce lidské, nýbrž jsou mezi nimi velmi mnohé a cenné bez lidské práce vůbec, nebo nabývá se jich jinou prací než *pouhým svalovým* namáháním lidským. Ukojování hmotných potřeb lidských je výsledkem mnohostranné a velmi složité součinnosti a souhry rozsáhlých společenských celků ba veškerého lidstva. Je velmi těžko zjistiti nejen pro jednotlivce, nýbrž pro celé skupiny lidí, jakým podílem kdo opravdu přispěl k tomuto ukojování, když nikdo skoro nedodává pravidelně sám ani určitý hotový úkoj, nýbrž jen k němu dosti nepodstatně přispívá v součinnosti a v úcastenství s přechetnými jinými. Zvláště však ztěžuje se zjištění podílu na společenském výtěžku určitého podnikání nebo určitého souboru podnikání tím, že podnikání to nabývá společenského uznání teprve cenami, které nebývají nikterak úměrný ani vynaložené práci lidské ani její závažnosti, nýbrž prostě

se řídí měnivými, vrtošivými ano často i nerozumnými potřebami společenskými.

Proto každé theoretické i praktické usilování o zjištění *plného* výtěžku pracovního, na který má nárok každý pracující, ztroskotává nejen o nemožnost spravedlivého vystižení, čím a jak platně kdo ke společensky zjednávaným ukojovacím prostředkům přispěl, nýbrž zvláště znemožněno bývá naprosto vzhledem k činnosti lidské nesměrným a nevypočítatelným společenským oceňováním (zvláště peněžitými cenami) všech věcí spotřebních i všech služeb lidských. Tím se společensky měří pracujícím zcela jinak, než by podle skutečných zásluh a vynaložených energií i dovednosti bylo spravedливо. Proto také jistě sám sebou oprávněně požadavek pracovníkův na „*plný výnos práce*“ [na př. jak jej vytkl *Ant. Menger* ve svém spisu: „*Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*“], jest neproveditelný, jak následkem veliké složitosti společenského ukojování lidských potřeb, tak zvláště pro spletnosti, vrtošivosti a náhodnosti společenského lidského hodnocení v cenách.

Nesmí se dále zapomínati, že k hmotnému ukojování lidskému nepostačují pouhé jakékoli síly a schopnosti lidí samých, nýbrž že jsou k tomu zároveň nezbytny všeliké energie přírodní, které *hmotně* nepoměrně více váží nežli práce lidská. Pokud by lidstvo bylo úplně rovnoprávnou jednotou, bylo by jistě správně považovati ony důležité energie přírodní za společnou věc všem a neúčtovat je nikomu jako zvláštní jeho výsadu (privilej). Ale té lidské jednoty jako ideálu (jistě uskutečnitelného) jsme ještě daleko vzdáleni. Energie přírodní jsou pak podle různých společenských skupin (států a říší) velmi nerovnoměrně rozděleny a dosud také platně řády v jednotlivých společenských skupinách samých je velmi nestejně třídí a přivlastňuje. To jsou zároveň nejvážnější překážky, které nedovolují proniknouti zásadě, aby se každému dostalo spravedlivého důchodu podle jeho vlastního přičinění i podle vlastní zásluhy (podle individuální dovednosti a zdatnosti).

Řešiti správné rozdělení důchodů (jak pracovních tak i jiných) podle jednotlivých podniků individualisovaných vůbec nelze. Výtěžek jednotlivého podniku není výsledkem přičinění pouze těch, kteří v něm jakkoli jsou činní nebo účastní. Tedy ani podnikatel ani jeho zaměstnaní ani půda, kterou podnik ovládá, ani kapitály, které jsou do něho vloženy, neurčují a nemohou rozhodnouti o výtěžku podnikání, nýbrž o tom na konec rozhodují především ceny, za které se úkoje podnikem dodávané odbudou neb neodbudou. Ty ceny však neurčuje podnikatel, zvláště ne podnikatel jednotlivý (ani ostatní v podniku účastní), nýbrž ceny se vytvoří podle společenských potřeb (vůči dodávanému množství úkojů) a to nikoli jen v jedné zemi, nýbrž často až i po celém světě pozemském. Často je tu i společenská vůle, která ceny ty spolurčuje (na př. různou hospodářskou politikou: dopravní, celní, daňovou, měnnou, úvěrní, tržní, zásobovací, zdravotní, sociální péči atd.). Je tedy výsledek podnikání často skoro více podmíněn společenskou úpravou nežli jednotlivým útvarům podnikatelským. V oboru podnikání trochu více rozčleněného i rozšířeného jednotlivému podniku vůbec je těžko samému o výtěžku rozhodovati, na to vliv mohou míti toliko mohutné koalice podnikatelské.

Ze všech těchto vyložených důvodů je zřetelné, že individuální upravování smlouvy pracovní musilo nezbytně ustupovati kolektivním ujednáním a to jak na straně zaměstnaných tak i zaměstnavatelů. Zároveň i veřejné zájmy jsou při tom co nejživěji dotčeny a veřejné moci tedy mají nejen nepopíratelný zájem, namnoze i povinnost všimati si pracovních úmluv (kolektivních pro rozsáhlé a důležité skupiny podniků), pokud a jak dalece jimi dotčen je zároveň celek důchodů ostatních, pokud jimi se mění vůbec životní míra také jiných nebo všech ostatních skupin společenských. K těm úkolům však dosud veřejné moci nejen pořádně nedospěly, nýbrž si jich sotva do nedávné doby řádně uvědomily. Aspoň dosud není pořádného rozhledu, jak mezdní spory a jejich urovnávání a vyřizování působí na všechny společenské hmotné podmínky, ani jak mohou prospěchy jistých odvětví podnikových poškozovati zároveň podstatné životní zájmy skupin jiných. Zvláště není dostatečně pochopeno, že jisté nároky a způsoby, jakými se lepší pracovní důchody vymáhají, mohou býti poškozením, nebezpečím ano pohromou jak podniků ostatních tak i veškerého spotřebitelstva ano samé celé určité skupiny společenské (samého státu nebo říše).

Když jisté podniky jsou svým nerušeným provozováním nezbytné k pravidelnému chodu všech podniků jiných, ba po případě když na jejich neustálém provozování mají zájem téměř všichni členové jistého širokého společenství, nelze zastavení provozu takových důležitých podniků považovati za věc týkající se jen zájmů zaměstnaných a zaměstnavatelů v určitém tomto odvětví podnikatelském. Na př. zastavení železniční dopravy, stávka v uhelných dolech i podobná jiná přerušení důležitých a nezbytných funkcí zasahují veškeren hmotný život celého společenského tělesa i nemohou býti beze všeho ponechány libovůli a samostatnému rozhodování těch, kteří v takových provozech jsou účastněni a dostali se v okamžitý spor o pracovní smlouvu. Vůči takovým poruchám není možná lhostejnost, jest *povinností — nejen právem* — zakročiti se strany celé veřejnosti, která jimi bývá citelně ano někdy i ve své existenci poškozována.

Ale k takovému nazírání nejsou ani různé socialistické doktriny dosud dostatečně přístupny. Individualistická vžila přesvědčení působila v tom směru účinně také na kolektivistické nauky, které beze všeho připouštějí zastavení všeobecně nezbytných provozů k docílení částečných prospěchů třeba i na úkor a škodu většiny všech ostatních lidí. Stačí často, že mohutná organisace zřízenců v jistém odvětví podnikání bezohledně se rozhodne pro stávku, aby se jí povolily výhody, které jdou snad na úkor všech ostatních povolání i na úkor dělnictva samého v těch odvětvích, které nemají tak výhodné posice.

Tím způsobem lze si i představit, že by se v monopolickém svazu podnikovém (na př. v některém trustu ovládaícím poskytování úkojů všeobecně potřebných) shodli zaměstnavatelé se svými zaměstnanými a že by jim poskytli nepřiměřeně vysoké pracovní důchody vedle svých vysokých důchodů podnikatelských a že by ve společné shodě provozovali proti všem ostatním oborům nemírnou lichvu s dodávanými úkoji. Jisté takové socialisticky možné podnikové spolčení, ano i přímo socialistický (na př. družstevní) podnik sám, pokud by se zmocnil monopolu, *mohl by vyssávat i vykořisťovat*

slovati ostatní společnost i mohl by být naprosto protisociální a namířený také proti samému dělnictvu v ostatních odvětvích.

Z těchto příčin nelze také připustiti za všeobecně spravedlivou zásadu účastenství dělnictva na podnikatelském zisku v *určitém* podniku. Zisk podnikatelský jest především podmíněn cenami odbyvaných úkojů; ale pro ceny ty nejrozhodnějším určovatelem jsou především odběratelé. Zisk plzeňských pivovarů na př. nebyl dílem ani správy pivovarské ani zaměstnaného dělnictva a zřízeníctva v pivovaru a v jeho skladech, nýbrž zisk ten dodávají pijáci plzeňských piv tím, že zaň platí vyšší ceny nežli za piva jiná. Totéž platí o všech rentových důchodech jiných, ale konečně i o ziscích kteréhokoli podniku, který je odvislý od přízně a oddanosti svého odběratelstva. Je sice pravda, že si přízeň tu také někdy dovede jistý podnik svou činností získati, a co ještě je důležitější, také udržeti. Ale je rovněž nepopíratelno, že rozmary a obliby konsumentů (spotřebitelů) velmi často jsou vrtkavy a nikoli se vždy neřídí ani jakostí ani užitečností úkojných prostředků.

Když tedy by se zkoumalo, kdo přispěl k úspěchům a ziskům podnikovým, nebyl by to často ani sám podnikatel ani jeho zaměstnaní, nýbrž zisk ten vzniká ze zcela jiných společenských zdrojů, které hromadně se označují „oblibou“, „příznivou konjunkturou“ atd. Kdyby tedy na něm kromě podnikatele měli míti spravedlivé účastenství také ostatní, nebyli by to především snad ani tak zaměstnaní v podniku, jako spíše odběratelé jeho. Protože se všeobecná účast jednotlivcova na tomto zisku zjistiti nedá, bylo by zajisté nejspravedlivější, aby podstatná část těchto zisků připadala všeobecnosti na př. ve formě daní nebo jiných společenských dávek.

[Účastenství na podnikatelském zisku není ani zvláštním všeobecně vyslovovaným socialistickým požadavkem. Zisk ten je také velmi nestálým, aby dělnictvo snad příliš musil lákati. Dělnictvo, které by se domohlo značnějšího podílu na zisku, že by tím mzdu svou podstatněji zlepšilo, velmi těžko by neslo později uskovnění svých důchodů, kdyby snad zisk se zmenšil, nebo ho vůbec nebylo. Vůči neurčitosti mzdy při kolísavém zisku bývaly dohody o účastenství na zisku mezi podnikatelem a jeho zaměstnanými tak upraveny, že byla stanovena dostatečná základní mzda pevná a k ní se vyplácely dodatky určené podle ceny podnikem odbyvaných úkojů. Byly to tak zvané klouzavé stupnice = „*sliding scales*“ mezdní.]

Jinak veřejné moci dosud velmi ostýchavě vměšovaly se do úmluv pracovních, ačkoli stále rostoucí spory a různé neshody následkem mezdních jednání přímo nutily k různému veřejnému účastenství a zasahování. Veřejná zařízení hleděla aspoň sbíratí potřebná data o pracovních poměrech (k tomu sloužila *statistika práce*), což je jistě nutným nejmenším předpokladem pro příští veřejné zasahování. Dále působilo se veřejně ke smírnému vyrovnávání protiv mezi zaměstnavateli a zaměstnanými („*smírčími*“ soudy, rozhodčími výbory, po případě i úředními orgány na př. živnostenskými dozorcí nebo živnostenskými soudy atd.) Na ochranu dělnictva působeno zákonnou úpravou provozoven, aby nebyly zdraví a životu nebezpečny, úpravou doby pracovní (Shodinná denní práce), omezením práce dětské a částečným

omezením práce ženské; podobně zákazy užívati jistých závadných surovin, ochrannými opatřeními pro jisté nevýhody provozní atd.

Pokud se týče výše pracovních důchodů, nebylo v tom směru pravidelně nikterak přímého veřejného působení. Nejvýše se zakazovalo různé zkracování dělnické mzdy na př. vyplácením jejím ve výrobcích (t. zv. „*truck*“) nebo ve zboží dodávaném podnikatelem. Nepřímo mohla působiti veřejná hospodářství na výšku mzdy arci ve svých vlastních podnicích lepší úpravou pracovních důchodů pro stále četnější zaměstnané v nich. Jenom po značném váhání dospělo se v některých odvětvích konečně také k zákonnému určení minimální mzdy pro minimální výkon (na př. při dolování). — Ostatně však minimální mzdy pro minimální výkony jsou napořád běžny v tarifních kolektivních smlouvách pracovních.

Nejdůležitější veřejné působení arci se projevilo ve starosti o důchody všelijak nepostačitelné, co však je předmětem veřejné sociální péče.

Někteří se domýšleli, že lze dělnictvu v určitých podnicích vydatněji pomoci, když podnikatelé *ze své dobré vůle* poskytnou svým zaměstnaným různé hmotné výhody, na př. když jim poskytnou laciné byty, levný nákup potravin a jiných životních potřeb, nebo když se postarají o jiné hmotné i kulturní výhody pro ně (když jim poskytnou příležitost dbáti čistoty, vzdělání, zábav atd.). Takové jistě záslužné jednání jednotlivých podnikatelů nemůže se však považovati za dostatečnou sociální pomoc, ba často by se mohlo státi zdrojem nežádoucí přílišné odvislosti zaměstnaných vůči zaměstnavatelům. [Na př. poskytování bytů a deputátů různých váže dělníka k určitému místu i podniku a ohrožuje ho přímo, když je nebezpečí, že mu výhody ty mohou býti odňaty. Může to býti i nátlakem, aby se dělnictvo nedomáhalo jinakého zlepšení svých pracovních podmínek.]

Z poměrů mezi zaměstnanými a zaměstnavateli vůbec dlužno vyloučiti zdání, jakoby se zaměstnaným prokazovalo podnikatelem určité dobrodiní. Podnik plní jisté sociální úkoly pro celou společnost, je tedy na společnosti, aby jak podnikatele tak i ostatní v podniku činné dostatečně odměnila za jejich sociální funkce spravedlivými důchody. Ovšem, jak už k tomu bylo poukázáno, je úkolem velmi těžkým vyšetřiti prakticky, jaké jsou ony spravedlivé důchody a ještě těžším při nynější soustavě soukromého podnikání důchody takové zajistiti. Při nedostatku jiných znaků pro objektivně spravedlivou míru důchodů podle výkonů nebo podle prokázaných služeb bývá by na místě stanovití aspoň, že každému za jeho *patričně splněnou* sociální funkci se má dostati nejméně tolik, aby mohl býti živ řádně po lidsku (i se svou rodinou, pokud mu starosti o ni přísluší). Arci předpokládá se, že k řádnému živobytí pro všechny je v určité společnosti dosti prostředků, nebo že je snad možný i jistý přebytek. Pro pravidelné pokojné doby lze v moderních lidských společnostech tvrditi, že takový dostatek ano i přebytek je možný.

Tím však *vyloučena jest i almužna jako sociální zařízení*. Nikoli almužna, o jejíž společenských nevýhodách bylo dostatečně mluveno, nýbrž spravedlivý pracovní (nebo jiný funkcionální) důchod je všeobecným správným požadavkem sociálním. [Viz I. díl str. 110—111]. Nanejvýš pro ty, jejichž sociální funkce z jakýchkoli důvodů jsou ne-

dostatečné, nastupuje *veřejná sociální péče*, která může býtí arci almužnou a dobročinností účinně podporována i doplňována.

Pokud ukojování lidských potřeb děje se posud po většině podnikatelskou soukromou organizací, i když je ze značné části doplňována stále četnějšími veřejnými podniky, nelze se vyhnouti tomu, že v jistých odvětvích nastává přeplnění a následkem toho v zápětí i nezaviněná nezaměstnanost těch, kteří vážnoucí odbytem nebo zúžením provozování pozbyli práce. V tom směru bylo jistě správné, že se mluvilo všeobecně o společenském právu na práci pro všechny ty, kteří pracovatí jsou ochotní, ale dostatečné práce nenacházejí. I to stalo se důležitou částí veřejné sociální péče, když posavadní společenské řády nejsou způsobilé, aby každému opatřily plnou působnost zajišťující mu dostatečné živobytí.

*

Pracovní smlouva a důchody z ní plynoucí, (mezdní, služné, honoráře atd.) teprve moderním zevšeobecněním soukromého i veřejného podnikání staly se nejdůležitějšími zdroji po případě i pro většinu obyvatelstva hustě zalidněných pokročilejších krajín. Dříve třídu práce hmotné (ve službách cizích) skoro napořád zastupovali lidé nsvobodní. Pro ty stačilo pouhé vyživování a udržování při silách a schopnosti k práci. Pro nsvobodné pracovníky bylo tedy potřebí pouhé alimentace jako potřebného nákladu na udržení pracovní energie. Nebo se pracující musil udržovatí sám z propůjčených mu zdrojů důchodových, z kterých kromě své povinné práce musil ještě dodávatí svému pánu jisté požitky. Tak tomu bylo při nevolném nebo poddaném stavu selském, který kromě robot odváděl desátky i jiné podobné dávky ze svého držení pozemkového.

Později v městech vznikala již pracovní třída svobodná při řemeslech a v obchodu. Ale i pro řemeslné a obchodní pomocníky (tovaryše a učně) hlavní podíl důchodový bylo vyživování (alimentace) a jiné zaopatření nutnými hmotnými prostředky (šatstvem, obydlím), kdežto peněžitý důchod byl pouhou výjimkou nebo méně podstatným příspěvkem. Když i později pronikalo všeobecné peněžní hospodaření, pracovní důchody ve formě výživného stále ještě se udržovaly. Ovšem v moderním podnikání ponenáhlu *peněžitě* pracovní důchody (peněžitě mzdy) ovládly a *mzda naturální* vyplácená v různých předmětech výživy a jiné denní spotřeby pracujícím omezila se na pouhé vymírající přežitky. Dosud však mzdy naturální úplně nevymizely, udržují se dosti houževnatě při zemědělství (dělníci najímaní za mzdu ke stravě na selských statcích, nebo deputátníci na velkostatecích) — nebo v domácnostech při čeledi a služebnictvu pro služby osobní. Ale již i tyto důchody se aspoň účtují také peněžitě, tak že mzdy a jiné pracovní důchody lze již všeobecně převéstí na peněžitě sumy dosti přesně vymezené, i když část jejich jest naturálně poskytována.

Proti mzdě peněžitě (v nominálních jednotkách peněžních stanovené) mluví se také o *mzdě reálné*,*) t. j. o mezdním důchodu vytče-

*) Tak na př. K. Engliš: „Sociální politika“ [ve sbírce „Duch a Svět“ čís. 20] str. 61 a násl.

ném v předmětech spotřebních a jiných, které lze za nominální peněžní mzdu koupiti. Je jistě patrné, že za touž nominální peněžní výši na různých místech a v různých dobách lze dostati jen také různé množství statků a služeb a že tedy skutečný reální dosah a význam peněžní mzdy se stále mění v místě i v čase. Odtud je vysvětlitelná snaha dělnictva, aby se proti nepříznivým obrátům a změnám peněžité kupní síly ochránilo. Za tím účelem hledělo si svépomocným sdružováním opatřiti spotřební předměty (v konsumech neb i výrobními podniky družstevními atd.); nebo se zařizovaly zásobovací podniky pro dělnictvo a zaměstnané v těžkých dobách všeobecné drahoty (za války a po ní při náhlých poklesech kupní síly znehodnocených peněz).

Proti zmenšené kupní síle peněz ovšem nároky mezdní a vůbec pracovních důchodů se stupňují a výše důchodů nominálně — ale nikoli vždy reálně — stoupá. Stoupajícími pracovními důchody pak zvětšovány jsou zároveň náklady provozní a dán jest tak podnět k dalšímu zdražování či k poklesání kupní moci peněžité. Je to onen osudný koloběh zdražovací, kterým usilování o zlepšení hmotného stavu pracujících lidí se náramně stěžuje. Ale nelze přece tvrditi, že by to usilování bylo proto marné; neboť náklady pracovní jsou jenom částí nákladů provozních a tedy stoupající mzda nemá za následek snad úplně rovnoměrné souběžné zdražování všech předmětů spotřebních. Mzda může se zvyšovati mnohem silněji nežli jak postupuje zdražování, ovšem jest někdy i opak možný, že zvýšené důchody pracovní nepostačují nahraditi újmy způsobené klesáním kupní síly peněžité (drahotou). To bývá tehdy zvláště, když hodnota peněz náhle se proměňuje zhoršováním zejména papírových měn (na př. za války a po ní).

Kromě toho nelze mluvit o všeobecném a všude stejně platném působení poklesávající hodnoty peněžité. Působení změněné mzdy na drahotní poměry různí se velice také podle jednotlivých zemí, dle různých společenských zařízení a místních zvyků.

Důchody pracovní odměřují se buď dle pracovní doby (*mzda časová*) nebo dle vykonaného díla (*mzda akordní nebo úkolová*); jsou však možné i smíšené způsoby, že se sice vyměřuje mzda pracovní dobou, ale že se dávají premie za zvláštní pozornost nebo za lepší výkony pracujících. [Na př. premie za příčinnost, za úspornost, za opatrnost atd.] Proti mzdě úkolové brojilo často dělnictvo, že z přílišné konkurence zaměstnaných pracovní síly se nad míru napínají až i vyčerpávají a že na konec s velikou horlivostí dodávané větší množství úkojů působí na stlačování mzdy. Ale přece nepopíratelné prospěchy akordní mzdy udržely tento způsob důchodů v dosti širokém rozsahu.

44. Důchody za podnikatelské vedení a risiko.

Při nynější národohospodářské soustavě založené na vlastnické moci, na úvěrních úmluvách, na námezdním poměru dělnictva formálně volného i na veškerém ostatním právu majetkovém podnikatelé pře-